

Peter Steensgaard

Benedikt Otzen, *Den antikke jødedom. Politisk udvikling og religiøse strømninger fra Alexander den Store til Kejser Hadrian*, Gads forlag, København 1984, 202 sider. Pris 140 kr.

Denne usædvanlig velskrevne bog er bygget op i to hoveddele, hvoraf den første, "Det jødiske samfund - politisk og socialt" tegner et billede af den politiske udvikling i perioden, og af de sociale forhold både i Israel og i diasporaen. I indledningen til anden del, "Den jødiske religion i antik tid", diskuteres forholdet mellem på den ene side politiske og sociale faktorer og på den anden side religiøse strømninger og nydannelser, et forhold, der betragtes som en vekselvirkning, idet " ... ændringen af de politiske og sociale forhold i mange tilfælde er den katalysator, der sætter udviklingen af nye religiøse forestillinger og ideer og nye religiøse grupperinger i gang", mens man samtidig i begivenhedsforløb som makkabæeroprøret og det senere oprør mod Rom, kan se " ... at det er religiøse reaktioner, der flere gange sætter begivenheder i skred, som får betydning for den politiske og sociale udvikling på langt sigt" (50). En problematik ses som overordnet i hele udviklingen, nemlig spændingen og kampen mellem græsk kultur via dens repræsentanter i landet (f.eks. de græske polis'er) og gammel jødisk religion, og hvorledes dette er tilfældet, vises i de følgende afsnit. De voldsomme omvæltninger i perioden fører ikke til religiøs opløsning, men til at jødedommen, som Otzen kalder det, "forskanser sig", dvs.: "Jøden ... prøver at gøre sig klart, hvad der er det centrale og uopgivelige i den jødiske religion. Han søger et fast holdepunkt, hvorudfra han til enhver tid kan vurdere, hvad der er ægte jødisk religion, og hvad der er fremmed" (51). Det er dette, resten af bogen handler om.

Den anden hoveddel af bogen er delt op i tre hovedafsnit, hvoraf det første: "Den religiøse grundstruktur" er et forsøg

Anmeldelse

på at give et helhedsbillede af jødisk religiøsitet i perioden under påvisning af de udviklingstendenser, der viser sig efter det babylonske fangenskab. Det er en redegørelse for basale begreber: Loven som åbenbaring, gudsbegrebet, det sande gudsforhold og de rette motiver til at søge at opfylde Loven, løn, straf og tilgivelse, menneskesyn, etikkenes indhold, tempel og synagoge m.v. Fremstillingen tager afstand fra den for-tegning af jødedommen, man ofte finder i ældre fremstillinger (hvor forfatteren er kristen), ifg. hvilken jødedommen står som en gold stræben efter belønning ved en udvortes opfyldelse af Lovens enkeltbud. Det påpeges, hvorledes Loven er åbenbaringen af den guddommelige sandhed eller visdom, at den som sådan er en gave, og at den sande opfyldelse af dens bud derfor er den, der sker af taknemmelighed og kærlighed. Otzen påpeger ligeledes at Loven ikke bliver en stivnet størrelse. Ganske vist er det sådan, at "Mosebøgerne, som ned igennem tiderne stadig havde modtaget tilføjelser og stadig var blevet ændret, blev nu 'lukket', og åbenbaringen var dermed kapslet inde i bogen". Men den mundtlige tradition står ved siden af den skriftlige, hvilket "... betyder, at den levende lovtradition, hvorfra også Mosebøgerne havde hentet deres lovstof, lever videre, selv efter at den endnu engang er blevet kapslet inde i en bog - nemlig i de store talmudiske værker, som afsluttes i middelalderen" (57).

Alligevel forekommer det mig, at fremstillingen tager en mindre heldig drejning, når det kommer til den mere detaljerede gennemgang af disse forhold, hvilket muligvis hænger sammen med, at Otzen i det væsentlige baserer sin fremstilling på den apokryfe og pseudepigrafe litteratur, og kun i mindre omfang benytter den rabbinske litteratur og de ældste dele af synagogens liturgi som kilde. Det kan iøvrigt også undre, at den mest skelsættende nyere fremstilling af rabbinsk religiøsitet, Efraim E. Urbach's *The Sages. Their Concepts and Beliefs*, Jerusalem 1975, tilsyneladende ikke benyttes - den figurerer i hvert fald ikke i litteraturhenvisningerne efter dette afsnit.

Otzen finder, at der i efterexilsk tid er sket et skred i pagts-

tanken: " ... idet Loven drages frem på bekostning af pagten, kommer vægten til at ligge på den enkelte jødes forhold til og overholdelse af Loven og dens enkelte forskrifter". Så centrale som Lovens forskrifter ganske rigtigt er, så er Loven, Torah'en (den guddommelige *lære*), meget mere end blot bud. Ligesom det bestemt ikke er " ... næsten lidt en passant" (59), når Gud omtales og prises som himlens og jordens skaber, der samtidig er beskytteren, ligeså klart er det for rabbinsk opfattelse, at den pagt, Gud har stiftet med folket, har to sider, pagtsbuddene og pagtsløfterne, og disse sidste består bl.a. i af Gud er nær i historien, og at den, der oprigtigt angrer, har løfte om tilgivelse. Denne side af pagtstanken kommer ikke til sin ret i Otzens redegørelse, selv om den ikke er glemt.

En ting, som man savner i dette afsnit, er en mere udførlig diskussion af, hvad den mundtlige tradition eller mundtlige lov er, og hvordan den forholder sig til den skriftlige. Otzen opfatter åbenbart (58 og 102) den mundtlige lov som tolkning af den skriftlige. Det er der også dele af den, der er, men begrebet er alligevel langt fra dækkende til forståelse af fænomenet. For det første må man spørge, hvad der giver én tolkning autoritet frem for en anden, og den mundtlige lov er jo *halakhah*, guddommeligt forpligtende bud. For det andet skelner rabbinsk tradition mellem bud, der indgår i Moseloven (og her er det traditionen, der anviser den rette måde, hvorpå de skal opfyldes) og *rabbinske bud*. Snarere end at se den mundtlige traditions bud som udvundne ved fortolkning, må man betragte det, der fremtræder som fortolkning, som et forsøg på at knytte en foreliggende autoritativ tradition sammen med den skriftlige, således at Torah'en kan forstås som en enhed.

Det følgende afsnit: "Sociale grupperinger og religiøse bevægelser" tegner konturerne af de religiøse bevægelser og indplacerer dem socialt. Det er spændende, at de i sådanne fremstillinger vel p.g.a. kildeproblemerne ofte lidt forsømte sadukæere også får en grundig behandling og det påvises (i forlængelse af W. Buehlens undersøgelse), at denne bevægelse bestod af den liberale del af det øverste præsteskab og der-

udover omfattede tilhængere fra den nye pengearistokrati, der var dannet i perioden, men ikke i så høj grad fra det gamle slægtsaristokrati, hvis indflydelse var aftagende. De udviste en national holdning og støttede de hasmonæiske bestræbelser for en stor og stærk jødisk stat, idet dette ville betyde indlemmelsen af hellenistiske fristæder og delagtighed i disses udenrigshandel. Samtidig var man villig til at bære den stærkere hellenistiske kulturpåvirkning, alt dette ville medføre. Denne liberale holdning går, når man tager den sociale baggrund i betragtning, i virkeligheden godt i spand med deres konservatisme på andre punkter. Interessen i som medherskende at have kontrol over situationen afstedkommer et ønske om at bevare status quo. Derfor må de f.eks. " ... vende sig mod vildtvoksende apokalyptiske traditioner i andre kredse indefor jødedommen. Den slags ting fører ud på religionens overdrev og kan bære spiren i sig til besværlige folkelige bevægelser, ja direkte til opstand imod dem, der har magten." (97) - tilsvarende med hensyn til andre fornyelser i tidens jødedom.

Apokalyptikken får en særlig grundig behandling. Det sker i det tredje afsnit: "Apokalyptikken - den nye religiøse udtryksform" (131-188), et kapitel, der også er et højdepunkt i bogen. Otzen viderefører her en tendens i nyere forskning, men på sin egen måde, således at der også foreligger et nyt forskningsresultat. Han tager von Rad's forsøg på at vise, at apokalyptikken har sin oprindelse i visdomslæren, ikke i profetismen, op i modificeret form: "Jeg vil hellere - med amerikaneren Frank Cross - se forholdet således, at apokalyptikken kan betragtes som en nytolkning af profetismens budskab i lys af visdomslæren og med inddragelse af ikke-jødisk materiale" (141), hvor der med det sidste menes persisk indflydelse, som det senere påvises for angelologiens vedkommende (149) og på en række andre punkter (164). Men vigtig er altså visdomslæren: "Det drejer sig om en ændring af profeternes historiesyn; visdomslærens ordenstænkning kommer til på afgørende måde at præge apokalyptikerens historiesyn og dermed hans opfattelse af eskatologien. Historien og de eskatologiske be-

givenheder er fra tidernes morgen lagt i faste rammer. Der er tale om en slags determinisme, en idé om historiens forudbestemthed, som giver den apokalyptiske eskatologi dens særpræg og rykker den bort fra den profetiske" (165). De kredse, hvori apokalyptikken er opstået, identificeres som "præstelige kredse inden for den hasidæiske bevægelse" (185). En række enkeltfænomener, der kunne tyde i den retning, anføres, såsom at vi i Qumran har en tydelig forbindelse mellem (udbryder-) præsteskab og apokalyptik, men det afgørende er dette: "Det er et gennemgående træk i den apokalyptiske litteratur, at spekulationer og beregninger af tidernes ende er kombineret med astronomiske overvejelser. Og hvem varetog astronomien i det jødiske samfund? Det gjorde netop præsterne; interessen for astronomi er dikteret af behovet for en præcis beregning af årets gang og dermed en nøjagtig fastlæggelse af kalenderen og af årets religiøse fester" (185f.). Det er således en særlig præstelig visdomslære, karakteriseret af "kendskabet til naturens og tilværelsens hemmelige kræfter" (smst.), som aktiviseres af de skelsættende begivenheder i makabæertiden og giver sig udslag i apokalyptikkens opståen.

Afsnittet diskuterer ikke blot apokalyptikkens oprindelse, men beskriver også udførligt den apokalyptiske forkyndelses indhold. Det sker under overskrifterne "Den kosmiske dualisme", "Den antropologisk-etiske dualisme" og "Den eskatologiske dualisme", altså med dualismen som fællesnævner for de apokalyptiske hovedtemaer.

Under afgrænsningen af fænomenet apokalyptik omtaler Otzen, at der er en væsentlig tematik, som er karakteristisk for mange apokalyptiske skrifter, men som ikke er med hos Daniel. "Daniel bliver ikke ført gennem de syv himle, og han får ikke indblik i de himmelske regioners indretning, i verdensordenen og i naturens hemmelige kræfter. Daniel interesserer sig eksklusivt for historien - og dermed er han i slægt med de gamle profeter" (135). Og dette kan være i hvert fald én af grundene til, at rabbinerne, da de fastlagde kanon, medtog Daniel, men ikke andre apokalyptiske skrifter. De betragtede

Anmeldelse

nemlig sådanne temaer som "Geheimlehre, der ikke er for ubefæstede sjæle" (smst.) - skønt de selv spekulerede over sådanne forhold. Det kan meget vel være dette, der ligger bag, at kun Daniel kom med i kanon. Men man skal nok alligevel ikke sætte et helt vandtæt skel mellem apokalyptiske kredse og farisæere/rabbinere - den rabbinske litteratur indeholder faktisk også apokalyptisk materiale, og rabbinerne gjorde sig jo, som Otzen omtaler, spekulationer af den omtalte art. Ja, de spekulerede ikke bare, nogle af dem kom også, i mystisk ekstase, ud på den omtalte himmelrejse gennem himlene hen mod den guddommelige trone. Traditionerne fra dem blev grundlaget for *Merkavah* - eller *Hekhalot*-mystikken, hvori meget kan have slående ligheder med apokalyptikken, f.eks. den himmelske gudstjeneste, der iøvrigt også omtales i synagogens liturgi, i *Kedushah*-bønnerne, omend det er svært at sige fra hvornår. Det havde været spændende, om Otzen også var gået ind på mystikken, eller i hvertfald forholdet mellem mystik og apokalyptik. Men grunden er vel, at han så måtte også inddrage kilder, der ganske vist rummer gammelt materiale, men som i deres foreliggende udgave er fra en langt senere tid.

Det er en gevinst, at vi har fået et bog som denne på dansk. Den er klart og spændende skrevet, forlægger et stort kilde-materiale og bygger på de nyeste forskningsresultater. Man må håbe, den vil blive læst af mange.

Peter Steensgaard
Lektor i judaistik, cand.teol.
Institut for Kristendomskundskab
Aarhus Universitet